

Ruzigarın yeganəsi - əbədi şöhrətin zirvəsi

Dünya şeirinə mövlanəsi, dahi Məhəmməd Füzuli özünü "ruzigarın yeganəsi" görmək istəyirdi...

XIX əsrdə yaşamış böyük şeirşünas, tanqidçi V. Belinski ondan 300 il sonra belə yazacaqdı: "Şair sözü yüksək və müqəddəs sözdür, bu sözdə ölməyən, əbədi şöhrət var". Misilsiz poeziyası sayəsində Füzuli, həqiqətən, ruzigarın yeganəsi, müqəddəs "şair" sözünün əbədi şöhrət zirvəsinə yüksələ bildi. Və bu əbədi şöhrət sahibi, dünyanın ən böyük türklərindən biri Azərbaycan xalqına məxsus və mənsubdur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Füzulinin dünyaya səs salan, sivil bəşəriyyəti söz, sənət, ilham, ilahi vergisi olan istedad haqqında düşüncələrə sövq edən təntənəli 500 illik yubileyi keçirildi. Füzuli təkcə bir xalqın şairi deyil, bəşəriyyəti öz ecazi ilə heyratda qoyan dünya şairi – dünyadakı bütün türkləri birləşdirən korifey sənətkardır. Heydər Əliyev Türkiyə Böyük Millət Məclisindəki məşhur çıxışında belə demişdi: "Füzuli keçmişdə də türkləri birləşdirən bir şəxsiyyət olmuşdur. Füzuli bizi yaşadaraq bu günlərə gətirib çıxarmışdır".

Azərbaycan ədəbiyyatı XIX əsrdə lirik növün janrları üzrə təkamül edib. Bu növün bütün Yaxın Şərq ədəbiyyatında ən klassik janrı qəzəl idi. Füzuli qəzəl yazıb. Öncə deməli ki, Füzuli sözündən yazmaq böyük istedad və cəsarət tələb edir. Əvvəla ona görə ki, Füzuli sözü ilahi sözdür, qeybdən gəlir: "Sözə xor baxmaq olmaz; hər söz Ərşdəndir, galib hədiyyə bizə"; "söz Yaradandan mədhü sənəsi, nəğməsidir". Eyni zamanda - görünən ələmdə yaşayan və yalnız idrakına güvənən adamın Qeyb ələmindən - görünməyən, yalnız fəhm olunan ilahi ələmdən gələn sözü izah etməyə hünəri çatmaz. İkincisi, Füzuli sözü başdan-başa, dərin-dərinə sehrdən, təlsimdən, rəmzdən, məcazdan, bədii fiqurlardan ibarətdir...

Füzuli ən böyük söz oyunbazı, söz sehrkarı, *sözə ehyə verən – sözü dirildən şairdir*. Ədəbiyyatşünaslıq təsdiq edir ki, *ərəb qəzəlinin korifeyi Əbu Nüvas, fars qəzəlinin ustası Hafiz, türk qəzəlinin dahisi Füzuli olub*. Fəqət Əbu Nüvas ancaq ərəbcə, Hafiz yalnız farsca, Füzuli isə həm ərəbcə, həm farsca, həm də türkçə - Şərqi üç böyük dilində qəzəlin misilsiz nümunələrini yaradıb:

*Qəzəldir səfəbxəşi-ahli-nəzar,
Qəzəldir güli-bustani-hünar.
Qəzəl bildirir şairin qüdrətini,
Qəzəl artırır nazimin şöhrətini.
Qəzəl də ki, məşhuri-dövrən ola,
Oxumaq da, yazmaq da asan ola.*

Füzulinin qəzələ verdiyi səciyyə belə idi: onun fikrincə, "qəzəl aşiqin könül dərdini mərhəmətli sevgilisinə açması və məşuqun öz halını sadiq aşiqinə bildirməsidir". Elə buna görə də dahi şair:

*Məndən, Füzuli, istəmə əşəri mədhü zəmm,
Mən aşiqəm, həmişə sözümlə aşiqənədir, –*

deyə öz qəzəlinin mahiyyətini ifadə edirdi. Bir çox Şərq nəzəriyyəçiləri, o cümlədən qəzəl janrının ilk tədqiqatçısı Qüdamə ibn Cəfər (X əsr) "Qəzəl məhəbbət deməkdir, qadınlarla olan çılğın sevgi haqqında hekayətdir" fikrini irəli sürüb. Bu baxımdan Füzuli poeziyası üç əsas rükn üzərində bərqərar olur: Hüsn, Eşq və Qəm! Füzulinin bütün fəlsəfəsi bu üç rükün alovlu dilləri üzərində bişirək yetişib. Və həqiqətən də "Füzuli sevir – Füzuli düşünür" (Məmməd Cəfər) deməkdir.

Füzulidə Hüsn dünyanı əks etdirən aynadır:

*Hüsn ayineyi-cəhannümadır,
Keşfiyyəti-eşq ona ciladır.
Hüsn olmasa, eşq zahir olmas,*

*Eşq olmasa, hüsn mahir olmaz.
Olmaz isə eşq, hüsn olur xar,
Eşq ilədir əhli-hüsnə bazar.*

Füzuliyə görə, ən kamil hüsn Tanrının Hüsnüdür:

*Heyrət, ey büt, surətin gördükdə lal eylər məni;
Surəti-halım görün surət xəyal eylər məni!*

İnsanı öz gözəlliyi ilə lal eyləyən, onu canlı varlıqdan donuq bir fotoya – surətə çevirən bu büt sehrkar gözəldir, mələkdir.

*Ey mələksimə ki səndən özgə heyrandır sənə;
Həqiq bilir, insan deməz hər kim ki insandır, sənə.*

Sufi Füzulidən (1494-1556) 125 il öncə yaşamış sələfi, hürufi şair Nəsimi (1369-1417) hüsnün ilahiliyini belə təənnüm etmişdi:

*Səni bu hüsnü-camal ilə, bu lütf ilə görüb,
Qorxudular həqiq deməyə, döndülər insan dedilər.*

Füzulinin poetik fəlsəfəsində (ümumən təsəvvüf ədəbiyyatında) *əşiq – insan, məşuq – Allahdır*. Eşq məxluqun Xaliqə mistik məhəbbətlə qovuşmaq yoludur:

*Canı canan diləmiş, verməmək olmaz, ey dil,
Nə niza eyləyəlim, ol nə sənindir, nə mənim, –*

deyirdi böyük şair. Füzulidə eşq ən kamil hüsnün – təsəvvür olunan Tanrı Hüsnünün gözəlliyinin aşiqin qəlbində yaratdığı ilahi həyəcan, hüsnü-təvəccöhdür:

*Mənim tək hiç kim zarü pərişan olmasın, ya Rəbb!
Əsiri-dərdi-eşqü daği-hicran olmasın, ya Rəbb!*

Bu beytin müəllifi "Vadiyi-vəhdət həqiqətdə məqami-eşqdir" qənaətinə gəlir, insan ömrünün, dünyanın taleyini eşqsiz təsəvvür etmirdi. Məcnunun eşqinin – Füzuli eşqinin əzəməti və gözəlliyi sağalmazlıqdadır:

*Eşq dərdilə xoşam, əl çək əlacımdan, təbib,
Qulma dərman kim, həlakım zəhri-dərmanındadır.*

Füzuliyə görə, eşq dərdinin dəvası qabili-dərman deyil, tərki-candır - qəbr evinə girib ruhu bədənə xilas etmək və Allah dərğahına göndərməkdir. Füzuli ilahi eşq simvolu, aşiqlik abidəsi Məcnunu yaradır: "Ya Rəbb, beləyi-eşq ilə qıl əşqinə məni!" təlimini irəli sürür. Lakin o, Məcnundan da böyük aşiqi – Füzulini poetik ələmə gətirir:

*Məndə Məcnundan füzun aşiqlik istedadı var,
Aşiqi-sadiq mənəm, Məcnunun ancaq adı var.*

Və ya:

*Sürdü Məcnun növbətin, indi mənəm rüsvay-i-eşq.
Doğru derlər, hər zaman bir aşiqin dövrənidir.*

Füzuli poeziyasında Hüsn Eşq, Eşq isə Qəmi yaradır. Bu üçlüyün fəlsəfi hasili isə belədir: Hüsn nə qədər kamil olsa, Eşq o qədər böyük olar, Eşq nə qədər böyük olsa, Qəm o qədər

dərin olar! Füzuli poeziyası dərin Qəm dəryasıdır, çünki Füzulinin qəm olmayan şeiri yoxdur, orada hər qovnas üzə bilməz. Füzulinin qəmini hər kəsdən öncə məhz Füzuli özü dəyərləndirir: "Bilirəm ki, sən dərdli yaranmışsan. Dərd isə şairliyin əsas sərməyəsidir". Farsca qəzəllər "Divan"-ın dibəçəsində dahi Füzuli yazır ki, şair olmaq üçün dərd, qəm lazımdır:

*Ciyərdə daği, könlüdə məlah olmayanın
Sözündə, sanma, ola zövqü oxşayan qüdrət.
Fərəhlə eys sözə zövq bəxs edə bilməz,
Sözün canı sayılır qüssə, qəm, kədar, möhnət.*

Füzuli özünün ədəbi-tarixi mövqeyini, şeirinə poetik-fəlsəfi dəyərlərini hamıdan fəzlə təyin edir. Eləcə də qəm fəlsəfəsinə. Qəm insan ruhuna ən doğma hissdür. Füzuli deyir:

*Mənəm ki qafiləsalari-karivani-qəməm;
Müsaqiri-rəhi-səhray-i-möhnətü ələməm.*

Füzulidəki qəm fərdi hiss deyil, cahının qəmi idi. O özünü qəm diyarının sakini hesab edirdi.

Böyük alman filosofu Nitsşe deyirdi: "Göz yaş kədərini gözəlliyini korlayır". Füzuli ondan 400 il öncə belə demişdi:

*Könlüdə min qəmin vardır ki, pünhan eyləmək olmaz,
Bu həm bir qəm ki, el tənindən əfqan eyləmək olmaz.*

Füzuli eşqin şiddətini qəmin, dərdin əzəməti ilə ölçür. Füzulinin Qəmi Məcnunun Eşqindən böyükdür. Əgər belə olmasa,

saydı, Füzuli deməzdi:

*Lövhi-alamdan yudum eşq ilə Məcnun adını,
Ey Füzüli, mən dəxi aləmdə bir ad eylərəm.*

Şübhəsiz ki, M.Füzulinin şah əsəri "Leyli və Məcnun" poemasıdır. Onu ilahi eşq abidəsi adlandırmaq olar. Uzun həsrətdən sonra İbn Səlamdan qurtulub səhrada əldən düşmüş Məcnunla üz-üzə gələn Leyli onu tanıdır. Leylinin səbindən sehlənən Məcnun ona "Key, səbzeyi-dərdimə verən əbi!" deyə müraciət edir. Onda Leyli Məcnuna belə cavab verir:

*Gər tanıya bilmədim, rəvədir,
Məstəm, məni-məst işi xətdir.*

Bu, əqlin dərk edə bilmədiyi, aşıqı məşuqa qovuşduran ilahi məstlikdir. Məcnun bu ilahi məstliyə dünyanın fəvqində olan məstənəliklə cavab verir: "Öylə sərməstəm ki, idrak etməzəm dünya nədir". Bu məqamda Məcnun dünyadan təcrid olunmuş irfan əhli, haqqa qovuşmuş bir arifdir. Poema insani eşqdən ilahi eşqə təkamilü poetik tərzdə əks etdirir. Bu həm də real plandan mistik plana gedişdir. Leyli Məcnuna "vücuti-kamil" deyə ilahi varlıq kimi müraciət edir. Məcnun Leylidə Məcnunu, Leyli Məcnunda Leylini görüb dərk edir və bu ilahi eşqin ən xoşbəxt anı mistik düşüncənin romantik təntənəsidir. Məcnun Leylinin məzarı üstündə:

*Yandı canım hier ilə vəsli-ruxi yar istərəm,
Dərdiməndi-firqətəm, dərdiməni-didar istərəm, -*

beysi ilə başlanan qəzəli deyərək canını tapşırır, Məcnunu Leylinin qəbrində dəfn edirlər. Və Füzüli deyir:

*Qüsl eyləyibən təni-nizarın,
Dildarının açdılar məzarın.
Qoydular onu həm ol məzarə,
Qəmnək yetişi qəmküsərə.
Ruh oldu fəlakdə ruha həmrəz,
Tən oldu tən ilə yerdə dəmsəz.
Budur əsəri-məhəbbəti-pək,
Xoş mərtəbədir bu, qılsan idrak.*

“ Mövlənə Füzuli 520 ildir ki, müdrik Şərq poeziyası səmasında əbədi, sönməz dan ulduzu kimi parlayıb dünyaya işıq saçır, bütün bəşəriyyəti mənəvi uralığa möcüzəli fəhm və vəhy aləminə, əxlaqi kamilliyə səsləyir.

Bu misraları həm də Füzulinin sufi olmadığını iddia edənlərə bir xətrə kimi olaraq qeyd edirik. Məcnun canını tapşıranda Füzüli, əslində, aydın bir rəhmət işlədi:

*Şövk əhlinə qürb hasil oldu,
Dəryasınə qətrə vasil oldu.*

Sonuncu misra "Əşq-Şeyx əl-Əkbər" in – İbn Ərəbinin sufiyə gətirdiyi vəhdəti-vücut təliminin poetik ifadəsidir. Qum dönsində Kainatı, bütün yaradılmışlarda, xüsusilə insanda Allahın zərrəsini, varlığını idrak (və iqrar) edən vəhdəti-vücut dahi Füzüliyə insanı eşq yolu ilə ruhun mənbəyinə – Allaha qaytarmağa imkan vermişdir.

Məhəmməd Füzuli təkcə Azərbaycan ədəbiyyatını deyil, ümumən Yaxın Şərq ədəbiyyatını zənginləşdirən, bu ədəbiyyata müdrik bədi fəlsəfi sima bəxş edən "Rindü Zahid", "Səhhet və Məraz", "Mətlül-etiqaq", "Həft cam", "Ənisül-qəlb", "Hədiqətüs-südə", "Bəngü Bədə", "Şikayətnamə" kimi əsərlərin müəllifidir. Bu əsərlər orta çağların möhtəşəm fikir abidələridir. Bu əsərlərdə Allah, cahan, insan münasibətləri unikal şərhini tapır, İslam dini ilə bağlı batini həqiqətlər ortaya qoyulur.

Bu əsərlər içərisində "Rindü Zahid" öz irfani qüdrəti ilə xüsusilə seçilir. "Rindü Zahid" əsərində oğul Rind ata Zahidin bütün təkliflərini məhz irfanilik baxımından, irfana – sufizmə uyğun olmadığı üçün qəbul etmir. Ərəb sözü olan "irfan" təsəvvüfdə "Allahı dərkətmə" deməkdir. "Rindü Zahid" sufizmin irfan mərhələsində zahidliyi tənqid edən əsərdir.

Zahid irfana biganə, ondan bixəbər deyil. O, yaxşı bilir ki, "irfan mərtəbəsinə mindən bir adam çatır. Mərifət sahibləri nadir tapılır". O, oğluna Allahın evini, "səfəli sufilərin məbədi" ni nişan verir. Rind vəhdət, sidq və səfa evinə ona görə girməz ki, 1) o, hələ atasına – Zahidə bağlıdır; 2) fikrən dünya ilə məşğuldur. Meyxanaya, Allahdan razı insanların toplandığı yərə gələndə Rind Zahid ciddi suallar qarşısında qoyur. Rindin meyخانadakı Qoca ilə söhbəti sufi plandadır. O, Zahidə mükəllimində də həmin kontekstdən çıxır. "Şərab şüür

aynasının tozunu silir" – Rindin (Füzulinin!) gəldiyi qənaət budur.

Zahidin musiqiyə münasibəti müqabilində də Rind musiqiyə sufi-irfani izah verir: Zahid: "Səzm keyfiyyəti yalnız şadlıq və xoşluq üçündür. Əslində, bu fəsad ağı və ədəbi ortadan qaldırır"; Rind: "Ürəkə qan nəğmə səma eyvanının kəməndidir. Xoş avazlar uca aləmin nərdivanıdır... ruhu cismani əlaqələrdən qurtarır... hər nəğmə Allah dərgahına bir niyəzdir..."

Nəhayət, bu irfan abidəsi Eşq və Gözəllik haqqında dialoqla yekunlaşır. Zahid belə nəticəyə gəlir ki, "Eşqin gözəllər hüsnünə münasibəti onun eybidir, tərifi deyil. Məhəbblərin camalına vurulmaq peşmançılıq gətirir, tərbiyə verməz. Çünki gözəllərin hüsnünə baxmaq yaxşı ürək sahiblərinin ağı üçün fitnədir. Məhəbblərin camalına tamaşa etmək kamillər üçün nöqsandır". Rind eşqə və gözəlliyə ilahi mənə verir: "Eşq bəşər vücudu səfərinə Allahın əmanəti olan bir gövhərdir..."

Kainatın binası ona əsaslanır. Gözəllik Allah simasının aynasıdır, Allah axtaranların məqsədə çatmaları üçün yol göstərir. Camal Allahın nurunun məzhəridir, əbədi feyzin məşəyidir".

"Rindü Zahid" Füzulinin arzusu ilə mənalı bir sonluqla bitir: "Axırda Zahid arif Rindin tənbehi ilə öz işlərinin aynasından riya tozunu sildi. Rind vəqif Zahidin nəsihəti ilə öz surət-halını tövbə bəzəkləri ilə zینətləndirdi. Hər ikisi müxalifət və ziddiyyətdən əl çəkdi. Vəhdət dərəcəsinə çatdılar və məhəbbət yolunu tutdular". Məhz bu Vəhdət Füzüli yaradıcılığının əsas qayələrindən biri idi.

Zahidliklə (asketizm, tərki dünyalıq) bağlı bir məsələni də qeyd etsək, güman edirik ki, "Rindü Zahid" əsərində sufizmin iki mərtəbəsi – zahidlik və irfanilik arasındakı ziddiyyətin mənasına aydınlıq gətirmiş olarıq. "Avropa ədəbiyyatına daxil olmuş ilk sufi" (A.Şükürov), ümumən ilk sufi qadın Rəbiyyə əl-Ədəviyyə (717-801) öz mürşidi mənzilində olan Həsən Bəsininin (728-də vəfat edib) təlimi ilə münasiblərində tər-

ki dünyalıq birinci dərəcəli müstəqil dəyər kimi baxılmasının əleyhinə çıxır. Onun fikrincə, bu, həqiqi Allahın üstünə kölgə salır.

Rəbiyyəyə, ümumən sonrakı kamil sufi müfəkkirlərinə – İmam Cəzəliyə, İbn Ərəbiyə, Şeyx Mahmud Şəbüstəriyə, Mövlana Çələləddin Rumiyə və başqalarına görə, həqiqi sufi ilə Allah arasında heç bir məsafə yoxdur. Rəbiyyə deyirdi: "Mən Onunla birəm və Ona məxsusam".

Əgər Zahid bilə-bilə, nəfisi çəka-çəka dünya malından (nemətlərindən) imtina edirsə, deməli, o hələ Allahdan çox-çox uzaqdır. Əgər Zahid Allah naminə dünya malından imtina edirsə, o, yalnız asket mərtəbəsinədir. Bas Rind nə istəyir, nəyi və niyə bəyənir? İrfan mərtəbəsinə yüksəlmiş, yolu bütündən-bütünə keçmiş adamın – Allahı öz varlığına köçürüb, özünü Allahda əritmiş məxluqun nə qəlbində, nə də zehninə vücutu səfərinə Allahın əmanəti olan bir gövhərdir...

"Rindü Zahid" dahi Azərbaycan şairi, Şərqin sonuncu böyük sufisi M.Füzulinin zahidlikdən irfaniliyə qədərki gətirilməsinin təkamülünü əks etdirən kamil irfan abidəsidir.

Dahi şairin natamam qəsidələr "Divan"ı bu lirik-fəlsəfi janrın ensiklopedik nümunəsidir. Orta çağların tarixi-mənəvi dəyərlərini əks etdirən bu rəmzi-irfani lirika incilərini şair özü "Nəcəf torpağında və Kərbəla ölkəsində yetişib, övliyə bürücü olan Bağdadın ab-havası və tərbiblənmə... dünya görməmiş yeniyetmələr, qürbət çəkməmiş yetimlər" adlandırdı.

Mövlana Füzuli 520 ildir ki, müdrik Şərq poeziyası səmasında əbədi, sönməz dan ulduzu kimi parlayıb dünyaya işıq saçır, bütün bəşəriyyəti mənəvi uralığa, möcüzəli fəhm və vəhy aləminə, əxlaqi kamilliyə səsləyir.

Gülşən ƏLİYEVƏ-KƏNGƏRLİ,
professor

Ədəbiyyat

1. M.Füzuli. Əsərləri. 6 cildde. Bakı. «Şərq-Qərb» – 2005.
2. M.Füzuli. Seçilmiş əsərləri. 2 cildde. Bakı. «Altın kitab» – 2005.
3. Füzuli ensiklopediyası. Bakı. «Nurlan» – 2005.
4. Məhəmməd Füzuli. Bakı. «Nurlan» – 2011.

Резюме

Исполнилось 520 лет величайшему мастеру классической поэзии М.Физули, создавшего редчайшие образцы поэтической лирики на трех языках Востока. Все творчество поэта насыщено мудростью и духовностью. Поэзия Физули опирается на идеи просвещения и науки и без этого она, как стена без фундамента, не имеет основания. Поэт желал видеть себя «одним во вселенной» и это свершилось. Несмотря на столь долгий период времени, разделяющий нас с Физули, вершина достигнутая поэтом – творцом шедевров классической поэзии, остается недостижимой.

Summary

Celebrated 520 years of the greatest masters of classical poems M.Fizuli. He created the rarest example of lyric poems on 3 languages of East. All creation of poet is saturated with wisdom and spirituality and without them he can't present poem. Fizuli's poetry without science and enlightenment like a wall without a foundation. A poet wished to see himself "one in an universe" and it was happened. In spite of such long time separates us with Fizuli, the top that the poet reached remains inaccessible